

21.09.2022

Група 31

Мегей А.В.

Історія України

Урок № 9-10

Тема уроку: Початок економічної кризи. Повсякденне життя в місті та на селі

Мета уроку: визначити хронологічну послідовність та зв'язки між головними подіями періоду «застою» в Україні; охарактеризувати соціально-економічне становище України у другій половині 60-х — першій половині 80-х років ХХ ст.

ХІД УРОКУ

Ідеологічні орієнтири партійно-державного керівництва та зміни у його структурі

Жовтневий (1964) пленум ЦК КПРС, який усунув від влади М. Хрущова, проходив під гаслами подолання волонтаризму і суб'єктивізму, надання внутрішній і зовнішній політиці реалізму та стабільності.

За основу нового політичного курсу було визначено «наступність», «поступовість», «зваженість» у прийнятті рішень. Однак у ході реалізації вони набули характеру руху у зворотному напрямку — **від хрущовської лібералізації до неосталінізму**. Будь-які реформи, у першу чергу в політичній сфері, вважались недоцільними. **Зростає вплив партійно-державного апарату — номенклатури, яка фактично перетворилася на новий правлячий клас радянського суспільства.**

Уже в другій половині 60-х років стало зрозумілим, що широко розрекламовані обіцянки побудувати до 1980 р. комунізм виконані не будуть. Показники економічного росту, передбачені програмою КПРС на 1961-1970рр., виявились абсолютно нереальними. Це поставило під загрозу комуністичний міф, на якому ґрунтувалася вся внутрішня і зовнішня політика СРСР. Центральна влада запустила в обіг термін **«розвинений соціалізм»**. Народу наполегливо і цілеспрямовано прищеплювалася думка, що він живе в суспільстві, де успішно вирішуються питання задоволення життєвих потреб, процвітає економіка, розвиваються наука, освіта, мистецтво. Саме це і є **«розвинений соціалізм»** — найдосконаліша форма суспільно-політичного устрою. Влада на всі лади стала повторювати, що **«розвинений соціалізм»** — не що інше, як передбачений «самим В. І. Леніним» перехідний етап до комунізму, який **«волютарист»** М. Хрущов, мовляв, хотів «перескочити». Лише поступово **«розвинений соціалізм»** трансформуватиметься у комунізм. Основною силою, що мала забезпечувати просування суспільства в напрямку до **«комунізму»** чи **«розвиненого соціалізму»**, була комуністична партія.

Обійняти будь-яку високу посаду у ті роки було складно, особливо якщо кандидат на неї не був членом КПРС. За цих умов чисельність парторганізацій постійно зростала. Якщо на початку 60-х років КПУ налічувала 1,2 млн членів, то наприкінці 70-х — 2,7 млн. Водночас зростали роль і значення партійної та управлінської бюрократії — **номенклатури**. Вона складалась з осіб, які обіймали високі керівні посади, призначення на які офіційно затверджувались керівними ланками партії. Постійно заявляючи про зближення робітничого класу, селянства та інтелігенції, номенклатура фактично перетворилася на панівний клас радянського суспільства. Відповідно до Конституції, ради залишались вищими органами державної влади і місцевого самоврядування. 60-80-ті роки відзначені посиленням впливу на них партійних структур. Починаючи із сільських і аж до Верховної Ради, перших осіб відповідних партійних комітетів обирали до виконавчих органів рад, а кандидатури їхніх голів зазвичай погоджували з партійними комітетами й обирали формально.

За таких умов вибори до рад не мали ніякого значення, бо фактична влада концентрувалася в руках партії, її лідери — від першого секретаря ЦК до секретаря райкому — були повновладними господарями на своїх територіях.

Становище це було узаконене, коли **7 жовтня 1977 р. Верховна Рада СРСР затвердила нову Конституцію. 20 квітня 1978 р. позачерговою сесією Верховної Ради УРСР була затверджена нова Конституція (Основний Закон) республіки**. До цих документів вперше в конституційній практиці внесено статті, за якими Компартія визнавалась **«керівною і спрямовуючою силою**

суспільства, ядром її політичної системи», яка визначає генеральну перспективу розвитку суспільства, лінію внутрішньої і зовнішньої політики, «надає планового, науково обґрунтованого характеру його боротьбі за перемогу комунізму».

Усі, хто висловлювався проти визнання виключної політичної ролі КПРС в Україні, фактично вступали у конфлікт з Основним Законом, з усією партійно-державною машиною.

«Двірцевий переворот», у результаті якого з найвищих посад у партії і державі було усунено М. Хрущова, став результатом змови консервативних сил, котрі боялись лібералізації радянського суспільства і найменшого обмеження всевладдя партійної номенклатури.

Л. Брежнєв, який прийшов на зміну М. Хрущову, вже в березні 1966 р. на XXIII з'їзді КПРС відновив політбюро ЦК КПРС — вищий і всевладний орган партійної ієрархії, повернув посаду генерального секретаря, яку сам і обійняв, зняв існуючі раніше обмеження для партноменклатури обіймати відповідні посади протягом тривалого часу.

Леонід Брежнєв

Після приходу до влади Л. Брежнєва лідером КПУ ще майже вісім років залишався ставленик Хрущова **Петро Шелест**. Уміння швидко орієнтуватися у ситуації, продемонструвати свою відданість новому керівництву дали змогу йому досить тривалий час утримуватись на найвищій у республіканській ієрархії посаді. П. Шелест — фігура неоднозначна, навіть суперечлива. За кордоном він здобув імідж поміркованого прихильника національних прагнень народу. Сталося це не стільки через його політику, скільки через критику виданої ним книги «Україно наша Радянська». Але попри усе, Шелест був типовим представником тоталітарно-казарменої системи.

П. Шелест із симпатією ставився до колишньої політики українізації, навіть намагався використати окремі її елементи, виступав на захист української мови й культури, хоч русифікація України тривала повним ходом.

Петро Шелест

Шелест — типовий представник радянської системи. За його правління було здійснено два великих «покуси» дисидентів. За свідченням О. Дубчека, Шелест був одним з ініціаторів збройної інтервенції військ Організації Варшавського Договору до Чехословаччини 1968 р., тому що боявся поширення ідей національного відродження в Україні. Але водночас він був патріотом України і намагався дбати про її інтереси, за що й поплатився.

⇒⇒ Загальна характеристика політики П. Шелеста (1963-1972 рр.)

1. Активно і постійно відстоював економічні інтереси УРСР. Намагався вивести республіку з-під контролю Зовнішторгу СРСР та усіх зовнішньоторговельних відомств Союзу. Піддавав критиці центральні (союзні) управлінські (господарські) структури.
2. Підтримував розвиток українського народного мистецтва, зокрема ансамбль ім. Вірського. Заохочував розвиток національної культури.
3. Підтримував і захищав провідних українських кінорежисерів С. Параджанова та Ю. Ілленка.
4. Усупереч забороні Москви збудував у Києві Палац «Україна».
5. Брав активну участь у змові проти М. Хрущова, критикував його політику.
6. Повністю підтримував жорсткий антизахідний курс брежньовського керівництва, водночас піддавав критиці політику «розрядки», називаючи її «заграванням із Заходом».
7. Підтримував придушення «Празької весни» 1968 р.
8. Виступав за відзначення 90-річчя від дня народження Й. Сталіна і встановлення йому погруддя біля Кремлівської стіни (1970 р.).
9. Ініціював видання багатотомної «Історії міст і сіл УРСР».
10. Став ініціатором запровадження Шевченківської премії як найвищої нагороди республіки, яка присуджується лише раз у житті.
11. Ініціював створення державного заповідника на о. Хортиця.
12. Сприяв створенню музею-заповідника української народної архітектури та побуту у с. Пирогове.
13. Захищав українську мову, хоча в родинному колі спілкувався російською. За П. Шелеста почали видавати значно більше україномовної літератури, періодики. На офіційних заходах наполегливо вимагав виголошувати промови українською мовою.
14. Боровся з дисидентським рухом (арешти і судові процеси 1965-1966 рр., процес над В. Чорноволом 1967 р. тощо).
15. У період його правління кількісний склад КПУ збільшився майже на мільйон — переважно за рахунок етнічних українців, що відкривало їм кар'єрні перспективи.

Понад сімнадцять років керував Україною **Володимир Щербицький** — довше за будь-кого іншого. Країна уже п'ятий рік вирувала демократичними процесами, названими перебудовою, а в найвищому кріслі республіки сидів діяч, політична кар'єра якого починалася ще за Сталіна (1948-1951 рр. Щербицький працював другим, а 1952-1954 рр. — першим секретарем Дніпродзержинського міськкому партії на батьківщині Брежнєва, який йому й протегував упродовж усього свого життя).

Володимир Щербицький

У травні 1972 р. він став Першим секретарем ЦК КПУ. На цій посаді Щербицький твердо дотримував курсу цілковитого підпорядкування Москві, готовності виконати будь-яку команду центру, свідомо нехтуючи економічними й політичними інтересами України.

Протягом кількох років Щербицький позбувся вихованців Шелеста і посадив своїх прихильників. Так, секретаря ЦК, що займався проблемами ідеології, науки та культури,

академіка Федора Овчаренка у жовтні 1972 р. повернули на наукову роботу, принагідно звинувативши в ухиленні від генеральної лінії. Натомість на його місце призначили енергійного «борця з націоналізмом» Валентина Маланчука, який уславився переслідуванням львівської інтелігенції та русифікацією шкільництва у Міністерстві освіти УРСР. Головою Ради Міністрів у наступні 15 років став Олександр Ляшко. Головою Президії Верховної Ради було рекомендовано активного учасника боротьби проти Шелеста, голову Комітету партійного контролю Івана Грушецького. 1976 р. на цій посаді його заступив дніпропетровський соратник Щербицького Олексій Ватченко. «Своїх людей» — секретаря ЦК М. Борисенка та голову Укрпрофради В. Сологуба — у вересні 1973 р. перевели з кандидатів у члени Політбюро. Останній виконував ці обов'язки до березня 1990 р. (М. Борисенко 1980 р. помер). Надаючи ваги репресивній машині КДБ, Щербицький рекомендував новоспеченого Голову Комітету В. Федорчука кандидатом, а 1976р. — і членом Політбюро. Того ж року було усунуто з посади другого секретаря ЦК КПУ Івана Лутаката ще одного члена Політбюро, висуванця Шелеста, першого секретаря Донецького обкому партії В. Дегтярьова. Замість них обрали І. Соколова та Б. Качуру. На XXV з'їзді КПУ було здійснено ще кілька переміщень у складі Політбюро, й досягнутий баланс сил гарантував Щербицькому повну підтримку й бюрократичну стабільність.

Не похитнули фундаментального становища Щербицького ні смерть 1982 р. Брежнєва, ні наступні генеральні секретарі. Реформатор

Юрій Андропов (1982-1984), можливо, не встиг, а ставленик брежнєвської групи, інтелектуально й фізично немічний Костянтин Черненко (1984-1985) і не намагався нічого змінити.

Наприкінці зими 1989 р. Щербицький сам подав заяву про звільнення від керівних обов'язків. Але урочистих проводів довелося очікувати ще сім місяців.

Постать В. Щербицького не можна розглядати однозначно. Чимало корисного він намагався зробити для республіки, особливо якщо на це було благословення центру. Проте є на совісті Першого секретаря кілька гріхів, які переважають усі праведні справи. Головний з них — Чорнобиль. Звісно, не власне вибух, а все, що йому передувало, і все, що було після нього. Атомна станція у верхів'ях Дніпра, у найбільш заселеному регіоні України та ще й на піску з'явилась саме за вказівкою В. Щербицького, всупереч рішучим запереченням учених, зокрема академіка АН УРСР Олександра Алілова. Особисто Щербицький наполягав на прискореному будівництві та достроковому пуску станції, незважаючи на відсутність остаточних рішень щодо проекту. Саме з відома Горбачова та Щербицького було приховано факт аварії у перші, найнебезпечніші дні і злочинно замовчувалась об'єктивна інформація пізніше.

⇒⇒ Загальна характеристика політики В. Щербицького (1972-1989 рр.)

1. Цілковито підтримував політичний курс Л. Брежнєва.
2. Не заважав обмеженню прав України.
3. Вів запеклу боротьбу з дисидентським рухом, який фактично було розгромлено.
4. Сприяв процесам русифікації і «злиттю націй».
5. Не підтримав перебудову, започатковану М. Горбачовим.
6. Дозволив будівництво в УРСР низки атомних електростанцій, зокрема Чорнобильської. Приховав інформацію про Чорнобильську катастрофу.
7. Сприяв докорінній технічній модернізації легкої і харчової промисловості УРСР. Розробка і прийняття нової Конституції УРСР (1978).
8. Будівництво меморіального комплексу «Український музей історії Великої вітчизняної війни 1941-1945 рр.», відкритого 9 травня 1981 р.
9. Будівництво монументу на Жовтневій площі (тепер Майдан незалежності), присвяченого більшовицькій революції 1917 р. у Києві. Реконструкція Хрещатика.
10. Будівництво в Києві музею В. І. Леніна (тепер Український дім), хоча Ленін тут ніколи не був.
11. Підтримував розвиток спорту, особливо футбольний клуб «Динамо».

⇒⇒ Конституція УРСР 1978 р.

Посилення компартійного впливу на всі сфери суспільного життя, прагнення партійної номенклатури закріпити свою виняткову, керівну роль в Основному Законі держави, яка юридично перетворювалась на тоталітарну, хоча формально проголошувалась загальнонародною, дістало відображення у прийнятій у **жовтні 1977 р. Конституції СРСР**.

Прийняття Конституції СРСР 1977 р. остаточно закріпило у суспільно-політичному житті держави систему ідеологічних догм. Однією з характерних її ознак було лицемірство, декларування одних, а втілення в життя принципово інших засад.

Конституція СРСР формально закріплювала суверенітет союзних республік, їхнє право на самостійні зовнішні зносини та право вільного виходу зі складу Союзу РСР. Водночас іншими статтями, реальною практикою керівництва КПРС цей «суверенітет» зводився нанівець.

Партійна та господарська номенклатура, яка здійснювала керівництво республікою, призначалась за вказівкою (у виключних випадках — за згодою) центру, який найменші прояви самостійного мислення кваліфікував як «спроби до відокремлення», а спроби хоч якось відстояти суверенітет республіки — як «підступні наміри» розвалити Радянський Союз.

У квітні 1978 р., на зразок союзної, було прийнято Конституцію УРСР. Текст Основного Закону республіки практично повністю збігався з Конституцією СРСР. За Конституцією, Українська РСР визнавалась суверенною радянською соціалістичною державою, яка мала право зовнішніх зносин та виходу з СРСР, але механізму такого процесу вироблено не було, що свідчить про декларативний характер цієї конституційної норми. Невідповідними реаліям тоталітаризму були й положення Конституції, що декларували свободу слова, друку, віросповідання, мітингів, демонстрацій, створення громадських організацій та недоторканності особи. Конституція ще раз висвітила одну з ознак тодішнього режиму — обман громадян шляхом декларування зовні демократичних гасел і реалізацію жорсткої, антигуманно! політики. Політика за таких умов вивищувалася над правом.

Союзні органи державної влади протягом другої половини 60-х — на початку 80-х років дедалі більше привласнювали і без того обмежені права союзних республік. УРСР не мала права на прямі зовнішні зносини із жодною із держав світу. Не мало реального значення і представництво республік у загальносоюзних органах управління.

Формально Українська РСР мала свій вищий законодавчий орган — Верховну Раду, вищий виконавчий орган — Раду Міністрів республіки, місцеві органи влади — ради народних депутатів. Проте владні повноваження кожного з цих органів на своєму рівні поступались повноваженням відповідних партійних комітетів. Саме вони, жорстко підпорядковуючись партійній ієрархії, що починалась від політбюро ЦК КПРС, без будь-яких натяків на самостійність чи автономію проникали до кожного району, підприємства, колгоспу чи радгоспу, висували зі своїх лав керівників, заслуховували звіти про їхню роботу, а в разі невідповідності їхнім вимогам — усували. За умов, коли партія, яка, згідно зі ст. 6 Конституції, була «керівною і спрямовуючою силою», не знала, куди рухатись, політична система поступово агонізувала, а переважна більшість населення втрачала віру в комуністичні ідеали.

Питання для самоперевірки

1. Які суперечності у внутрішній політиці спостерігалися під час перебування при владі П. Шелеста?

2. Що було спільного та відмінного в політиці П. Шелеста і В. Щербицького?

4. Чи можна характеризувати становище в УРСР за часів В. Щербицького як період «застою»?

Домашнє завдання

1. Опрацювати конспект

2. Дати відповіді на питання для самоперевірки

Виконані завдання відправте мені на електронну пошту anastasiamegei@ukr.net.

У темі листа вкажіть ПІБ, номер групи, номер уроку.